

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX ст. Активна діяльність інтелігенції Півдня України сприяла облаштуванню професійних шкіл, товариств допомоги, організації тимчасових помешкань для безпритульних, переселенців та робітників, довідкових контор для пошуку роботи. Особливість полікультурного освітньо-виховного простору Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. простежується у тому, що змінюються установки батьків щодо отримання освіти під впливом німецьких, грецьких, єврейських общин щодо навчання дівчат у гімназіях, пансіонах, інститутах. Наголошено, що музеї сприяли створенню у полікультурному освітньо-виховному просторі єдиної соціальної системи, яка сприяла просвітництву, формуванню цінностей і моральних норм особистості, задоволенню певного кола потреб.

Ключові слова: інтелігенція; Південь України; освітній простір; освіта; музеї; школи; учитель; традиції.

Постановка проблеми. Педагогічні ідеї другої половини XIX – початку XX століття характеризувалися активізацією духовних сил національно спрямованої української інтелігенції в усіх сферах громадсько-політичного життя. Як свідчать історико-педагогічні реалії, найбільш яскраво й результативно інтелектуальні й моральні сили громадсько свідомих представників українства проявились у започаткуванні різних рухів, гуртків, об'єднань, культурно-мистецьких утворень, відділів, товариств, громад, просвіт тощо.

Тому вивчення специфіки вирішення просвітницько-педагогічних завдань в окремому регіоні, аналіз механізмів різнобічної взаємодії прогресивної теорії та практики з метою педагогізації суспільства не лише відтворює історико-педагогічний процес у регіоні, але й дозволяє об'єктивно відобразити тенденції його розвитку в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень ролі та місця громадськості в освітніх перетвореннях кінця XIX – початку XX ст. привертають увагу роботи таких сучасних українських дослідників історико-педагогічних надбань минулого, як А. Алексюк, Л. Баїк, В. Вихрущ, Л. Вовк, С. Гончаренко, Н. Дем'яненко, М. Євтух, І. Зайченко, С. Золотухіна, Н. Калениченко, В. Майборода, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, Н. Щокіна, М. Ярмаченко та ін.

Проте, особливості просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX ст. є недостатньо дослідженими. Тож, **метою статті** є висвітлення особливостей

діяльності інтелігенції в умовах полікультурного простору Півдня.

Виклад основного матеріалу. У контексті історико-педагогічного дослідження просвітництво можна розглядати як процес, що спрямований на удосконалення інтелектуальної природи людини, визначальним для якого є наявність низки ознак (ідей), це: прогрес науковий та соціальний; універсалізм (всебічність, всеохоплююче знання); раціоналізм та сцієнтизм; гуманістичне виховання та гуманістична освіта; науковий та соціальний оптимізм; ефективна соціальна взаємодія; наявність освітян як компетентної еліти [5, с. 182].

Активна діяльність інтелігенції Півдня України сприяла облаштуванню професійних шкіл, товариств допомоги, організації тимчасових помешкань для безпритульних, «странноприимные дома» для переселенців та робітників, довідкових контор для пошуку роботи. Представники інтелігенції зверталися до земств щодо створення спеціальних фондів, окремо для ремісників, бідних жінок, учителів тощо.

Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. соціально-економічними, культурними потребами регіону. Тому доречно проаналізувати основні тенденції просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції Півдня України, оскільки вони були інтегрованими у європейський простір. Інтелігенція, фактично, була задіяна в усіх сферах суспільного буття: освіта, медицина, добродійність, бібліотеки, музеї, дозвілля тощо. Тому наведемо приклади тієї діяльності, яка стосується суспільних проблем краю. Так, у 1911 р. за сприя-

ня членів-кореспондентів Міжнародної ліги боротьби з туберкульозом С. Ю. Вітте, графа М. М. Толстого і лікаря М. І. Кранцфельда створено Одеське товариство боротьби з туберкульозом. З. Е. Ашкеназі з 1900 до 1914 року спрямовує свої зусилля на боротьбу з туберкульозом, влаштовуючи свята «Білої квітки» з пожертвуванням 500 руб. на лікування і 200 руб. благодійного внеску. Кошти, зібрані за продаж спеціальних штучних квітів білої ромашки – символу дня туберкульозу, йшли на організацію просвітницько-педагогічної діяльності і допомогу хворим на туберкульоз.

Не залишався без контролю і санітарно-гігієнічний стан селянства.

Оскільки в сезонних роботах була задіяна велика кількість сільськогосподарських робітників, які приходили з інших регіонів на заробітки, необхідно було створити лікувально-продовольчі пункти з метою запобігання поширенню хвороб: холери, черевного тифу, дизентерії, а також поширення трахоми і сифілісу, носіями яких найбільш часто були прийшли особи. Перші були відкриті в містах Херсоні, Каховці, Вознесенську та інших [1, с. 47–51].

На період сезонних польових робіт облаштовувалися ясла або притулки дня утримання дітей. У 90-х рр. XIX ст. спостерігається облаштування багатьох ясел-притулків у сільській місцевості під час літніх польових робіт. На півдні України другої половини XIX – початку XX ст. у сільській місцевості питання облаштування дітей-сиріт, дітей-знайд, вдів, інвалідів повністю покладалося на громаду. Кожне село мало сирітську раду і сирітського суддю, які за допомогою призначених опікунів забезпечували контроль за вихованням, доглядом та умовами проживання. При кожній церкві склалися списки бідних сімей, вдів, калік і за рахунок пожертвувань відвідувачів релігійних служб, коробкового збору, заможних селян надавалася грошова допомога, сплачувалось за навчання дітей.

Варто зазначити, що діти могли перебувати в таких яслах цілодобово. Тобто, мова йде, про поширення дошкільних установ догляду за дітьми. Засновниками ясел були лікарі, приватні особи, церкви, суспільства і опікунства.

Особливість полікультурного освітньо-виховного простору Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. простежується у тому, що змінюються погляди батьків щодо отримання освіти під впливом німецьких, грецьких, єврейських общин щодо навчання дівчат у гімназіях, пансіонах, інститутах. Окрім того, діяльність інтелігенції відбувається в умовах етнокультурної взаємодії з німцями, євреями, шведами, греками, українцями, болгарями, турками.

Велику допомогу в діяльності інтелігенції надавали музеї, оскільки вони були тісно пов'язані із народною культурно-історичною спадщиною, збереження якої необхідне для наступних поколінь, їх оцінки, розуміння і сприйняття. Музеї сприяли створенню у полікультурному освітньо-виховному просторі єдиної соціальної системи, яка сприяла просвітництву, формуванню цінностей і моральних норм особистості, задоволенню певного кола потреб. Завдяки діяльності музеїв особистість набувала соціального досвіду,

прагнула соціальної згуртованості у розв'язанні нагальних проблем, відповідальності, розуміла соціальну взаємозалежність у скрутних природно-кліматичних умовах Півдня України. Першим музеєм був Одеський музей старожитностей, Херсонський музей старовини, Херсонський історично-природничий музей, Херсонський єпархіальний музей. Саме через функціонування музеїв відбувалося засвоєння елементів суспільного буття, ознайомлення з культурою і побутом представників інших спільнот регіону. Музеї Півдня України були засобом міжкультурної комунікації в умовах полікультурного освітньо-виховного простору, засобом суспільного виховання особистості.

У цьому напрямі працювали і представники Херсонського Хресто-Воздвиженського братства, проводячи народні читання для утвердження в народі патріотизму і моральних почуттів. Народними читаннями займалася комісія у складі інспектора народних училищ П. Голубєва, протоієрея В. Єфремова, священника І. Юзикова, інспектора міського училища Г. Клещинського, викладачів Н. Зеленського, Г. Василевського, М. Волянського. Читання проводилися у недільні дні у Забалківському народному училищі, у безплатних ідальнях на воєнному форштадті, у міщанській управі, Хресто-Воздвиженській церкві. Благодієюною була роздача книг, листків. Рада братства асигнувала на цей захід 150 крб., оскільки визнавалася користь від поширення освіти серед народу [8, с. 481]. Всього братство провело 108 читань.

Якісний склад учителів у регіоні мав свої особливості, оскільки регіон був полікультурним, тому і вчителі відбиралися відповідно до національності та віросповідання. Якщо ж учитель іншого віросповідання і допускався до викладання предметів, то його діяльність обмежувалася лише предметом викладання. Вчителями були представники духовенства, військові, випускниці гімназій, які склали курс на звання домашньої вчительки, ті, хто закінчив учительські курси, випускники Рішельєвського ліцею [6, с. 172].

Серед цієї соціально-професійної групи на початку XX ст. одна третина були земськими вчителями, друга – вчителями одноштанних сільських шкіл, які знаходилися на утриманні селянських громад, а всі останні мали найнижчий духовний сан й викладали у церковно-приходських сільських школах. У відсотковому відношенні вчителів першої категорії серед останніх на Півдні України налічувалося близько 40 %, земських учителів другої категорії, тобто тих, які закінчили духовні семінарії, налічувалося в губернії понад 15 % від усього кадрового складу. Значна кількість учителів у сільській місцевості Півдня України мали третю категорію кваліфікації. До них відносилися ті, хто здобув неповну середню, гімназичну або домашню освіту та склав необхідний іспит на звання вчителя. За показником якості початкової освіти позитивно вирізнялися в регіоні Херсонський та Одеський повіти [9, с. 457–462].

Окрім того, для поліпшення учительського складу в середині 90-х років досліджуваного періоду Міністерство народної освіти затвердило «Правила для спеціальних випробувань на звання вчителя і вчительки початкових училищ» [10, с. 12–19]. Тож долучити-

ся до викладацької справи могли випускники Рішельєвського ліцею, Новоросійського університету, випускниці Вищих жіночих курсів, випускниці Інституту шляхетних дівчат. Згідно з «Правилами...», звання вчителя або вчительки могли отримати особи, які успішно завершили курс в учительських семінаріях без будь-якого додаткового іспиту; особи жіночої статі зі свідоцтвом «про успішне завершення жіночих прогімназій відомства Міністерства народної освіти, а також прогімназій або чотирьох нижчих класів семи-класних інститутів Відомства імператриці Марії, якщо вони відпрацювали на посаді помічниці вчительки початкового училища чи церковно-приходської школи, також без іспитів; усім іншим особам, які успішно складають іспити.

У колоніях Півдня України також велику увагу надавали отриманню «гідних учителів», оскільки їх призначали у національні школи ще й за умови співбесіди з общиною радою, знання мови та відповідно віросповідання. Отже, у зазначений період велася цілеспрямована підготовка педагогічних кадрів для народної школи.

В основному навчання носило предметний зміст: практичність з урахуванням життєвого досвіду кожної дитини, становості, віросповідання. Вони були тими навчальними закладами, які найбільше відповідали потребам та умовам життя того часу, оскільки ґрунтувалися на народних традиціях, які вже історично склалися, орієнтувалися на «одухотворене знання», на дух релігійності у вихованні. Цей тип шкіл якнайкраще поєднував у собі духовно-моральне і розумове виховання з опорою на релігійні, історичні, моральні та культурні традиції суспільства. Через поєднання загальноосвітніх предметів із духовно-моральним вихованням церковно-приходська школа формувала у дітей світогляд, підґрунтя якого були духовні і моральні цінності віри: любов до Бога та ближнього, повага до батьків і старших, совісне ставлення до праці, доброзичливе ставлення до людей, патріотичне ставлення до Батьківщини. Викладачами у таких школах були в основному священники, але після організації жіночих епархіальних училищ – вчительки, які закінчили училища й отримали право на викладання. Ці школи були найдоступнішими формами отримання освіти для селянських верств населення [2].

Сутність і мету істинної освіти населення Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. вбачали не тільки в освіті, але й у прищепленні православної християнської віри і правил благочестя.

Фактично, з другої половини XIX ст. на Півдні України склалась система нижчих та середніх аграрних навчальних закладів різного типу, оскільки після звільнення від кріпосного права постало питання про отримання знань щодо ведення господарства.

Саме, на Півдні України, почали розвиватися нові аграрні відносини – розвиток підприємництва новоросійським генерал-губернатором графом М. Воронцовим, що вимагало від селян нових знань. Він перевіз своїх кріпаків із маєтків Центральної Росії та оселив на Півдні, перетворивши їх при цьому в орендарів. Сучасники, які відвідували володіння графа, зазначували, що всі його селяни живуть, як американ-

ські фермери. Вони не обтяжені примусовою працею, а тільки сплачують ренту і оброк. За таких умов, вважали вони, селяни краще обробляють землю, що вигідно як для селян і господаря, так і загалом для держави. В усіх галузях свого величезного господарства – хліборобстві, тваринництві, городництві, виноробстві – Воронцов покладався переважно на найману працю. Нова модель господарства, створена графом у його володіннях, наслідувала тогочасну західноєвропейську систему капіталістичного сільського господарства і вимагала освічених працівників [3]. А звільнення селян від кріпацтва вимагало знань щодо обробки землі та ведення господарства. Тому почали створюватися школи садівництва, городництва, лісництва.

У другій половині XIX – початку XX ст. у Херсонській губернії було 5 сільськогосподарських закладів: 3 середні сільськогосподарські училища, 1 училище садівництва та 1 – лісництва. Тобто, станом на 1898 р. Херсонська губернія посідала перше місце у поширенні сільськогосподарських знань у державі (Катеринославська губернія – 3, Київська – 2, Полтавська – 4) та у впровадженні нових форм господарювання на зразок фермерських господарств. За соціальним складом контингент учнів аграрних навчальних закладів був різним [4, с. 12].

Просвітницько-педагогічна діяльність сприяла формуванню громадянського суспільства, яке пропонувало не тільки ініціативи, але й шляхи їхнього ефективного і швидкого вирішення. Ініціатива виходила знизу, оскільки базувалася на громадянському усвідомленні того, що розв'язання проблем соціуму повністю залежить від ініціативи громадян, які проживали в умовах полікультурного освітньо-виховного простору.

Основними методами просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції у другій половині XIX – першій чверті XX ст. були бесіди, лекції, доповіді, декламації віршів, диспути, метод прикладу, вправи, привчання, доручення, заохочення та ін.

Найбільш поширеними формами просвітницько-педагогічної діяльності на Півдні України в означений період стали концерти, вистави, недільні школи, курси вишивання, малювання, рукоділля, уроки іноземних мов, гуртки, екскурсії, тематичні виставки, читання художньої літератури, зустрічі з видатними людьми, літературні, музичні, танцювальні вечори, традиційні свята, екскурсії.

Висновки. Діяльність інтелігенції мала різноманітний характер, що видно з переліку її видів: збір коштів постраждалим від паводку, неврожаю; допомога родинам нижчих чинів, призваних в армію; підтримка селян-переселенців; оплата навчання, утримування стипендіатів у навчальних закладах та пенсіонерів.

Особливість полікультурного освітньо-виховного простору Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. простежується у тому, що змінюються установки батьків щодо отримання освіти під впливом німецьких, грецьких, єврейських общин щодо навчання дівчат у гімназіях, пансіонах, інститутах. Окрім того, діяльність інтелігенції відбувається в умовах етнокультурної взаємодії з німцями, євреями, шведами, греками, українцями, болгарями, турками.

Своєю чергою, *перспективи наших подальших розвідок* у даному напрямку будуть спрямовані на розгляд напрямів добродійної діяльності інтелігенції Півдня

України II половини XIX – початку XX ст. в умовах багатонаціонального освітнього простору та визначення основних мотивів такої діяльності.

Список використаних джерел

1. Державний архів Миколаївської області Ф. 230. Оп. 1. Спр. 13057. Арк. 2. – С. 47–51.
2. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 206. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 54–56.
3. Державний архів Миколаївської області ф. 115, оп. 1, спр. 32.
4. Исторический очерк 25-летней деятельности Херсонского земского сельскохозяйственного училища: 1874–1899. Херсон : Паровая типолитография О. Д. Ходушиной, 1900. – 144 с.
5. Лутаєва Т. В. Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Т. В. Лутаєва. – Харків, 2015. – Вип. 51. – С. 173–186.
6. О дозволении студентам Ришельевского Лицея вступать в домашние наставники : сб. постановлений по Министерству Народного Просвещения. Т. 2. Изд. 2. е. Отд. 2. Спб., 1876. – 1575 с.
7. Отчет о состоянии лечебно-продовольственных пунктов : Из отчета Херсонской губ. управы. Оп. 68. 1893. – С. 302–305.
8. Отчет Херсонского Кресто-Воздвиженского братства за 1893–1894 год. // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. Оп. 50. 1894. – № 20. – 481 с.
9. Отчет о состоянии учебных заведений Херсонской губернии : за 1905–1906 год : Циркуляр по Одесскому училищному округу. Оп. 183. Одесса. – С. 457–462.
10. О распространении § 54 Положения о домашних Наставниках и Учителях на Мариинский Институт. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. Ч. III. Отд. 1. – СПб. 1834. – № 7. – С. 12–19.
11. Петько Л. В. Педагогічна сутність у визначенні поняття «освітнє середовище» / Л. В. Петько // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : збірник наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 34. – С. 109–118.
12. Golins'ka Tetiana. Features of aesthetic education of pupils primary school age with different kinds of art / Tetiana Golins'ka // Economics, management, law : challenges and prospects : Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India. – 2016. – P. 192–195.
13. Golins'ka Tetiana. The development of artistic minds in primary school age children as a psychological and pedagogical problem / Tetiana Golins'ka // Intellectual Archive. – 2016. – Volume 5. – No. 4 (July/August). – Toronto : Shiny Word Corp., Canada. – PP. 88–97.
14. Nadezhdina Iryna. Charity as a result of the educational activity of Ukrainian intelligentsia in the South of Ukraine : the second half of the XIXth – and early XXth centuries / Iryna Nadezhdina // Intellectual Archive. – Toronto : Shiny Word. Corp. (Canada). – 2018. (March/April). – Vol. 7. – No. 2. – PP. 96–106.
15. Pet'ko L. Priorities for the development of the Ukrainian national idea and the upbringing students of this modern era / L. Pet'ko // Intellectual Archive. – Toronto : Shiny Word. Corp. (Canada), 2017. – Vol. 6. – No. 5, September / October. – PP. 59–78.

И. Н. Надеждина,

КВУЗ «Херсонская академия непрерывного образования» г. Херсон, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НА ЮГЕ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье рассматриваются особенности просветительско-педагогической деятельности интеллигенции на Юге Украины второй половины XIX – начала XX веков. Активная деятельность интеллигенции Юга Украины способствовала обустройству профессиональных школ, обществ помощи, организации временных помещений для бездомных, переселенцев и рабочих, справочных контор для поиска работы. Особенность поликультурного образовательно-воспитательного пространства Юга Украины второй половины XIX – начала XX веков прослеживается в том, что меняются установки родителей на получение образования под влиянием немецких, греческих, еврейских общин по обучению девушек в гимназиях, пансионах, институтах. Акцентируется внимание на том, что музеи способствовали созданию в поликультурном образовательно-воспитательном пространстве единой системы, которая способствовала просвещению, формированию ценностей и моральных норм личности, удовлетворению определенного круга потребностей.

Ключевые слова: интеллигенция; Юг Украины; образовательное пространство; образование; школы; учитель; традиции.

I. N. Nadezhdina,

Academy of continuous education», Kherson, Ukraine

PECULIARITIES OF INTELLIGENTIA'S EDUCATIONAL-PEDAGOGICAL ACTIVITIES IN THE SOUTHERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XIXth – AND EARLY XXth CENTURIES

The article deals with peculiarities of intelligentsia's educational-pedagogical activities in the South of Ukraine in the second half of XIX – early XX centuries. The intelligentsia's activity of the Southern Ukraine contributed to the improvement of the professional schools, aid societies, the organization of temporary housing for the homeless, immigrants and workers, reference offices for job search. The peculiarity of the multicultural educational space of the South of Ukraine in the second half of XIXth – early XXth

centuries can be traced in the fact that parents' regarding changed the education under the influence of German, Greek, Jewish communities in relation to girls' education in the public schools, boarding schools, institutions. Stressed that Museums contributed to the creation of multicultural educational environment for a single social system, which contributed to education and formation of values and moral norms of an individual to meet a range of needs.

Key words: *intelligentsia; the Southern Ukraine; educational environment; education; schools; teacher; tradition.*

Рецензенти: *Меціанінов О. П.*, д-р пед. наук, професор;
Болюбаши Н. М., канд. пед. наук, доцент кафедри.

© Надєждіна І. Н., 2018

Дата надходження статті до редколегії 24.04.2018

Розділ 2

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ